

слабких душею і тілом нещасливих юнаків, виховати здорове, міцне покоління, незалежне від життєвих обставин, з яким розумінням своїх обов'язків не лише пити і їсти, а й усім життям служити Істині і Правді..." [2, с. 45].

Як і Григорій Сковорода, вона також убачала мету виховання у гармонійному розвитку дитини: розумовому, моральному, фізичному. Особливу увагу звертала на виховання внутрішніх якостей людини: відповідальності за свої дії та вчинки, почуття людської гідності, самостійності, вдячності. Вчена поділяла думки Григорія Сковороди про мету виховання і твердо відстоювала необхідність духовного вдосконалення молоді.

Високо оцінюючи заслуги просвітителя перед суспільством і підкреслюючи загальнокультурне значення його творчої спадщини, вчена констатувала: «Нам дорогий у ньому безкорисливий народний учитель добра й істини, який не знав ніяких спокус метушливого світу і не вступав ніколи в угоду зі своїм сумлінням» [1, с. 72].

Таким чином, проаналізувавши світоглядні засади педагогічної концепції Григорія Сковороди, Софія Русова обґрунтувала духовно-моральну спрямованість його творчого доробку. Дослідниця підкреслила, що просвітитель свої творчі пошуки здійснював у морально-етичній площині. Аналіз творчого доробку Софії Русової свідчить також про те, що педагогічна спадщина українського філософа слугувала їй підґрунтям для створення власної

педагогічної системи. Вплив ідей мислителя простежувався у запропонованих нею шляхах і засобах морального виховання, обґрунтуванні дидактичних принципів (індивідуалізації навчання й виховання, соціальної обумовленості виховання та активності учнів у навчально-виховному процесі), а також у визнанні необхідності розвитку природних задатків і творчого потенціалу дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Русова С. Григорій Саввич Сковорода, український народний учитель и философ / С. Русова // Мир Божий. – 1894. – Ноябрь. – С. 48–72.
2. Русова С. Виховні ідеї Г. С. Сковороди / С. Русова // Дивослово. – 1996. – № 8-9. – С. 42–45.
3. Сковорода Г. Твори : в 2-х т. / Г. Сковорода ; Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – К. : Обереги, 1994. – Т. 1. – 527 с.
4. Сковорода Г. Твори : в 2-х т. / Г. Сковорода ; Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – К. : Обереги, 1994. – Т. 2. – 479 с.
5. Русова С. З маловідомого і невідомого. Ч.1. Несторка української педагогічної літератури... / С. Русова ; упоряд. : О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – 456 с.

Дата надходження до редакції: 21.01. 2016 р.

УДК 613.9:37(092)(477)

Лідія ЛАВРІНЕНКО,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри педагогіки, дошкільної
та початкової освіти
Чернігівського ОІППО імені К. Д. Ушинського

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С. РУСОВОЇ

У статті аналізується один із пріоритетних напрямів сучасної освіти – виховання особистості на засадах загальнолюдських і національних цінностей. Підкреслюється, що в умовах соціально-політичних та економічних змін у нашій державі перед педагогами постала гостра необхідність критичної переоцінки науково-теоретичних основ системи виховання, спрямованої на поліпшення генофонду нації. Розглядається питання повноцінного розвитку, збереження і зміцнення здоров'я дошкільнят та школярів у педагогічній спадщині С. Русової. Висвітлюються її погляди на формування здорових звичок, фізичного загартування дітей.

Ключові слова: С. Русова, збереження здоров'я, здоровий спосіб життя, школярі, педагоги, педагогічні погляди, фізичний розвиток.

В статтє анализируется одно из приоритетных направлений современного образования

- воспитание личности на основе общечеловеческих и национальных ценностей. Подчеркивается, что в условиях социально-политических и экономических изменений в нашей стране перед педагогами возникла острая необходимость критической переоценки научно-теоретических основ системы воспитания, направленной на улучшение генофонда нации. Рассматривается вопрос полноценного развития, сохранения и укрепления здоровья дошкольников и школьников в педагогическом наследии С. Русовой. Освещаются ее взгляды на формирование здоровых привычек, физической закалки детей.

Ключевые слова: С. Русова, сохранение здоровья, здоровый образ жизни, школьники, педагоги, педагогические взгляды, физическое развитие.

The article notes one of the priority directions of modern education – the education of the individual on the basis of universal and national values. It indicates

that the socio-political and economic changes on the territory of our state has put teachers in front of a pressing need for a critical reevaluation of scientific and theoretical foundations of the system of education aimed at improving the gene pool of the nation. The article singles out the issue of full development, preservation and strengthening of health of preschool and school children in the pedagogical legacy of S. Rusova. It highlights her views on the formation of healthy habits and physical training of children.

Key words: S. Rusova, health preservation, healthy lifestyle, school children, teachers, pedagogical views, and physical development.

Постановка проблеми. Здоров'я – дорогоцінний дар, яким природа наділяє людину. Без нього життя не може бути повноцінним і щасливим. На жаль, досить часто ми (діти – через необізнаність, дорослі – через легковажність) бездумно розтринькуємо цей дарунок, забуваючи, що втратити здоров'я легко, а повернути – дуже важко, а інколи й неможливо.

В умовах соціально-політичних й економічних змін, що відбуваються в нашій країні, перед педагогами постала гостра необхідність критичної переоцінки науково-теоретичних основ системи виховання, орієнтованості їх на формування духовних потреб, здорових звичок, фізичного загартування та збереження здоров'я школярів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питання здоров'язбереження та формування здорового способу життя належить до вічних проблем в історії людства. Теоретичним підґрунтям розвитку фізичного виховання є роботи як відомих педагогів-класиків (В. Бехтерева, П. Каптерева, Я. Коменського, П. Лесгафта, Г. Песталоцці, М. Пирогова, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, Х. Алчевської, В. Сухомлинського, А. Макаренка, С. Русової, К. Ушинського, С. Френе, Р. Штайнера), так і сучасних науковців (В. Бобрицької, Є. Вайнера, Т. Волченської, Г. Зайцева, Є. Казіна, О. Іонової, Ю. Науменка, О. Савченко, Г. Серікова, С. Серікова, Т. Савустьяненко, О. Дубогай, О. Ващенко, В. Оржехівської та ін.), які вбачали розв'язання проблеми забезпечення збереження й формування здоров'я дитини у площині побудови навчально-виховного процесу відповідно до цілей і принципів гуманістичної освіти.

Основою представленої дослідження є твори С. Русової щодо першоджерела, які безпосередньо відображають позицію вченої стосовно ряду важливих аспектів, які формують коло нашої наукової проблематики. Однак ми не залишили поза увагою й праці відомих сучасних українських учених, які досліджували педагогічну спадщину Софії Федорівни, зокрема Є. Коваленко, І. Пінчук, О. Фролова, І. Зайченко, О. Лучко, А. Богущ, О. Таран, Н. Сабат, Б. Ступарик, Д. Чередниченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Виховання здорового покоління з новим, демократичним ставленням до життя, здатного до успішної самореалізації, сьогодні є пріоритетним напрямом державної соціальної, сімейної та освітньої політики, про що свідчать чинні нормативні документи України (Закони України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Державний стандарт початкової загальної освіти, Базовий компонент дошкільної

освіти тощо) та Національні програми (Державна програма “Діти України”, “Освіта (Україна XXI століття)”, “Здоров'я нації”, “Здоров'я-2020: український вимір”). Отже, перед усім педагогічним загалом поставлено стратегічну мету – пошук шляхів удосконалення процесу збереження, зміцнення та формування здоров'я юного покоління загалом і кожної особистості зокрема.

Мета статті – проаналізувати педагогічну спадщину С. Русової в контексті ідеї збереження і зміцнення здоров'я дітей як важливого фактора всебічного розвитку особистості.

С. Русова приділяла значну увагу питанням здоров'язбереження та повноцінної життєдіяльності дітей, роблячи акцент на їх фізичному розвитку. У наукових працях ученої (“Теорія і практика дошкільного виховання”, “Націоналізація дошкільного виховання”, “Нова школа”, “Ідейні підвалини школи”, “П. Лесгафт і його педагогічні ідеї” та ін.) виокремлюються основні завдання нової української національної школи щодо збереження і зміцнення здоров'я дітей: формування й удосконалення життєво необхідних рухових умінь і навичок на основі розвитку природних видів руху і нагромадження відповідних знань; розвиток основних фізичних якостей – сили, швидкості, витривалості, гнучкості, спритності тощо з використанням фізичної праці, гри, фізичних вправ; розвиток і формування звички та стійкого інтересу до систематичних занять фізичними вправами, сприяння розвитку задатків та нахилів до різних видів спорту; виховання гігієнічних навичок на основі засвоєння знань у галузі гігієни, фізичних вправ і загартування.

Аналізуючи тему фізичного розвитку дітей раннього віку, І. Зайченко виокремлює, на нашу думку, одну із ключових позицій С. Русової щодо збереження і зміцнення здоров'я дітей: “Змалку дитину треба привчати більше бути на свіжому повітрі за будь-якої погоди. Виходячи на прогулянку, не слід надто закутуватися” [1, с. 81].

Відома просвітителька постійно звертала увагу на можливість використання місцевих природних умов для зміцнення здоров'я і фізичних сил дитини із раннього дошкільного до старшого шкільного віку. Вона радила у дитячих навчальних закладах будь-якої форми власності (чи то державної, чи приватної) здійснювати прогулянки та екскурсії у природу, краєзнавчі походи з проведенням рухливих ігор на свіжому повітрі. На думку С. Русової, “... вони навчать нашу молодь пильно стежити за всіма дрібницями життя, навчать поважати закони природи, що керують життям. У мандрівках буде формуватися характер учнів, звички до самостійності, упорядкування своїх справ і громадських, товариський настрій в усяких випадках мандрівничого життя. На здоров'я учнів екскурсії зроблять найкращий вплив” [2, с. 34].

Важливого значення щодо збереження здоров'я дітей вчена надавала питанню забезпечення належних умов життя дитини в сім'ї. Школа і сім'я повинні тісно співпрацювати з метою виховання в дітей культури здоров'я. Педагогам необхідно проводити просвітницьку роботу серед батьків із питань дотримання вимог щодо: організації правильного режиму дня учнів, занять фізичними вправами та загартування організму, формування правильної постави, санітарно-гігієнічних вимог, раціонального

харчування, повноцінного і достатнього сну. Крім того, вчителі повинні донести до учнів знання, сформувати вміння і навички, що необхідні для збереження і зміцнення їх здоров'я на довгі роки.

С. Русова виокремила ряд гігієнічних вимог, що стосуються, насамперед, організації здорового побуту дітей – харчування, одягу, сну, дозвілля. Особливу увагу видатний педагог звертає на харчування дітей як на один із головних чинників збереження фізичного здоров'я. Погоджуючись із рекомендаціями М. Монтессорі, С. Русова радить вводити в раціон харчування маленьких дітей їжу, багату на жири, білки, вуглеводи. М'ясо корисне дітям після трьох років. У дитячому раціоні повинно бути більше овочів, фруктів, масла, молока, яєць, хліба, риби, лимонного соку. Із метою повноцінного засвоєння їжі, дітей потрібно годувати в певні години, не менше чотири рази на день. Педагог була переконана, що не варто забороняти дітям спілкуватися, розмовляти під час вживання їжі, адже маючи гарний настрій, “дитина з'їсть з більшою охотою та їжа краще перетравлюватиметься на користь її тіла” [3, с. 16].

Достатньо аргументовано педагог обстоює й місце відпочинку у системі фізичного виховання дітей. Сон є надзвичайно важливим елементом режиму дня дитини. Сьогодні значна частина батьків розуміють значення чистого повітря й правильного харчування та їх вплив на здоров'я дитини, але ще недостатньо усвідомлюють роль і значення сну, який запобігає перевтоми й перенапруженню нервової системи дитячого організму, створює сприятливі умови для її роботи, відновлює працездатність нервових клітин головного мозку. “Дитина до трьох років потребує не менше 12-годинного спокійного сну вночі і 1-2-годинного вдень. Із віком вона може спати менше, але навіть 12-15-літнім школярам необхідно спати не менше 10 годин на добу, а період статевого дозрівання вимагає в деяких випадках і більш тривалого сну”, – вказувала С. Русова [3, с. 17]. На її думку, дитина завжди повинна лягати спати у чітко визначений для неї час, мати зручне ліжко, спати в кімнаті з відчиненими вікнами і дорослим ніколи без необхідної потреби не потрібно будити дитину.

Особливо вчена застерігала від негативного впливу перевтоми. Науково доведено, що малі діти швидше втомлюються: 6-літні не можуть зосереджувати своєї уваги більше 30 хвилин, 12-14-річні – виявляють перші ознаки втоми після 3-4-годинної напруженої розумової чи фізичної праці. Загалом втома є наслідком як розумової, так і фізичної праці. Щоденна втома викликає надмірну втому і перевтому, що спочатку виявляється у дітей в асиметрії у рисах обличчя та його блідості, несвідомих рухах, синцями під очима, байдужості до праці, почуттям в'ялості. Все це може призвести до депресивних станів і навіть до розладів психічного здоров'я. Від перевтоми дієвим засобом є сон та гра. У книзі “Нова школа соціального виховання” С. Русова наголошує, що не слід перевантажувати учнів заняттями, особливо у молодших класах: “Жоден учень не може плідно розумово працювати поспіль п'ять годин” [6, с. 34].

Важливого значення просвітителька надавала формуванню в дітей санітарно-гігієнічних навичок як одному з важливих чинників збереження здоров'я

дітей. С. Русова вважала за необхідне у кожній школі мати ванну і душ, а також вказувала на те, що у кожній дитячій установі повинен бути лікар, який би систематично здійснював огляд дітей, проводив профілактичні заходи з метою запобігання хворобам. Загалом “школа, учительство повинні йти назустріч такому рухові і так реформувати, так поставити усі дитячі організації, щоб вони не псували здоров'я дітям і не калічили їх духовної сили”, – зазначала вчена, роблячи акцент на духовній складовій здоров'я [3, с. 17].

Загальновідомо, що фізично діти розвиваються по-різному, адже кожна особистість є індивідуальністю. Причиною цього можуть бути різні чинники: соціальні та економічні умови життя родини, в якій народилася дитина, екологічний стан, місцевість, звичаї, кліматичні умови тощо. “На дітях як на дуже чулих істотах відображається вплив не лише загального клімату, а й навіть окремої доби чи різних годин дня... Фізичне життя дитини відбувається більш інтенсивно восени і зимою: з жовтня і до січня збільшується зріст дитини, годівля організму. Найбільше дитина росте з лютого по серпень. Вага найбільше зростає з липня по січень і майже зовсім не збільшується з лютого по травень. Разом із цим відбувається розвиток м'язової сили... М'язова сила більше виявляється в літні місяці, коли духовна сила, навпаки, спадає”, – стверджувала С. Русова [3, с. 15].

Поділяючи думки зарубіжних дослідників щодо росту й розвитку дитячого організму (Е. Мейман, В. Лай), С. Русова вважала, що ці періоди дитини, які називають ритмом її росту, потрібно враховувати у навчально-виховному процесі: “Відпочинок дітей, наприклад, треба призначити на період найбільшого занепаду психічної енергії (літні місяці)” [3, с. 15]. Окрім річного ритму, як наголошувала видатна вчена, дитяча енергія змінюється й протягом дня, тобто кожна дитина має свій біологічний ритм. Науковцями досліджено, що максимум енергії досягається із сьомої до дванадцятої та з чотирнадцятої до шістнадцятої години дня. Це також потрібно знати педагогам і враховувати при розподілі часу на заняття, фізичні ігри, відпочинок тощо.

У систему виховання з метою збереження здоров'я дітей С. Русова включала велику кількість різноманітних вправ, які можуть виконуватися як на перервах, так і в інший позаурочний час: рухливі ігри, танці, стрибки, біг, лазіння по деревах, боротьба на піску, купання і плавання, збирання грибів і ягід, прогулянки в поле і ліс, а взимку – катання на санях, ковзання на льоду тощо. Проте видатний педагог цим не обмежувалася, а вимагала планомірного і цілеспрямованого фізичного виховання дитини на всіх ланках освіти, вважаючи, що лише такі умови сприятимуть зміцненню й збереженню фізичного здоров'я дітей і формуватимуть їх як позитивних особистостей.

Серед фізичних вправ учена надавала перевагу організованим іграм, що, на її думку, сприяють розвитку пізнавальних здібностей, формують позитивні риси характеру, волю, сміливість, витривалість, товариськість. Аналізуючи педагогічне значення гри, С. Русова зазначала: “Вона (гра) найкраще задовольняє вимогу дитинства в активності, в різноманітних рухах. Руханки зміцнюють м'язи, викликають координацію рухів, здатність угадувати й творчу енергію. Увесь організм при цьому зміцнюється,

набирає сили й використовує з життя все, що воно може дати для того чи іншого віку дитини” [4, с. 19].

С. Русова наголошувала, що в родинному житті, у дитячих садках і школах варто послідовно проводити ритмічну гімнастику. Учена переконана, що гімнастика відіграє важливу роль у соціальному вихованні. “Щодо гімнастики, то вона не лише повинна бути розвагою для дітей, але й мати неабияке значення для виховання, адже при цьому формується товарицькість і виховується громадська дисципліна” [5, с. 21].

Видатний педагог у своїх працях виокремлювала відповідні умови навчання дітей у школах: “просторі, світлі кімнати з надвір’ям або садом для рухливих ігор та гімнастики” [6, с. 287]; чисті класні кімнати з білими стінами, розраховані не більше як на 50 учнів; біленькі стільці й столики; між столами – залишені проміжки достатньої ширини й кожен стіл розрахований не більше як на три дитини; повинно бути достатньо простору, щоб діти могли вільно рухатися; підлога зігрівається трубами від калориферів та килимками або матрацами, на яких би діти могли перевертатися та витягатися; класи мають бути добре освітлені, при цьому світло повинно падати зліва, а повітря вентилуватися. Усі ці чинники, звісно, сприяють збереженню й зміцненню здоров’я школярів.

Отже, видатного педагога, вчену, просвітельку і громадського діяча С. Русову турбувало питання здоров’язбереження дітей як дошкільного, так і шкільного віку. Вона виокремила ряд факторів впливу на здоров’я і розвиток дитини: соціально-економічні умови життя, місцеві природні умови, санітарно-гігієнічні навички, раціональне харчування, режим праці та відпочинку, умови навчання

дітей у школах. Заслуга вченої полягає в тому, що вона одна з перших в Україні наголошувала на ролі фізичного виховання у процесі формування особистості, довела позитивний вплив фізичних вправ на зміцнення здоров’я дітей. Усебічне, глибоке вивчення та використання психолого-педагогічної спадщини С. Русової сприятиме розв’язанню проблем здоров’язбереження дітей, що виникають у учасників навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей / І. В. Зайченко ; передмова М. Д. Ярмаченка. – Вид. 3-тє, доп. і перероб. – Чернігів : РВК “Деснянська правда”, 2006. – 232 с.
2. Русова С. Шкільні екскурсії та їх значення / С. Русова // Світло. – 1911. – Кн. 8. – С. 25–34.
3. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова. – Прага : Український громадський видавничий фонд, 1924. – 124 с.
4. Русова С. Лесгафт і його педагогічні ідеї / С. Русова // Світло. – 1912. – Кн. 9. – С. 20.
5. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання / С. Русова // Світло. – 1912. – Кн. 4. – С. 15–26.
6. Русова С. Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії / С. Русова // Вибрані педагогічні твори : в 2 т. / за ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – Київ : Либідь, 1997. – Т. 2. – С. 34, 287.

Дата надходження до редакції: 21.01.2016 р.

УДК 371.113 ; 37.013.74

Галина МІЛЕНІНА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології, педагогіки
та менеджменту освіти
Миколаївського ОШПО

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ СОФІЇ РУСОВОЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються філософські аспекти концепції національної системи освіти Софії Русової.

Ключові слова: педагогічна спадщина, Концепція національної освіти, виховання.

В статтє расматриваются философские аспекты концепции национальной системы Софии Русовой.

Ключевые слова: педагогическое наследие, Концепция национального образования, воспитание.

The philosophical aspects of conception of the national system of formation of Sofii Rusovoy are examined in the article.

Key words: pedagogical inheritance, Conception of national community, education.

Постановка проблеми. Одним зі стратегічних напрямів удосконалення сучасної освіти є вивчення кращих зразків зарубіжних досліджень відомих діячів реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття, якому притаманний яскраво виражений гуманістичний потенціал.

Відомим представником європейської філософсько-педагогічної думки початку XX століття щодо створення теоретичних засад і практичного розвитку системи національної освіти є Софія Федорівна Русова (1856 – 1940 рр.). Вона відома світовій спільноті як багатогранний учений, енциклопедист,